

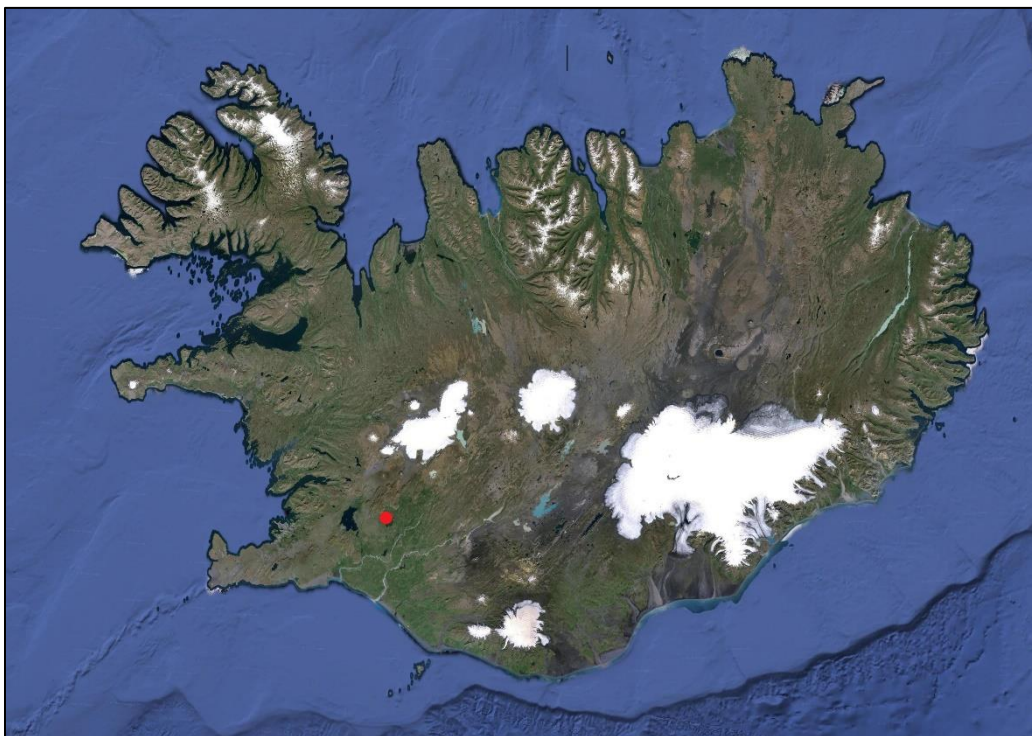
ANTIKA EHF 2024

Útey-2 í Bláskógabyggð

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags

Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir

Kort 1. Skráningarsvæðið er rauði punkturinn á kortinu.

Forsíðumynd: Leið [3258-206]

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

Uppsetning: Rúna K. Tetzschner

Kortagerð: Hermann Jakob Hjartarson

www.antikva.is

Útgefandi: Antikva ehf.

ISBN númer: 978-9935-525-49-9

Verkefnanúmer MÍ: 3258

Ljósmyndir í ritinu eru teknar af höfundi nema annars sé getið

© Antikva ehf., Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir

Efnisyfirlit

Kortaskrá	4
Inngangur	5
Fornleifaskráning og skráningarsvæðið	5
Tilgangur fornleifaskráningar	6
Fornleifaskráning og aðferðir	10
Minjanúmer	10
Tegund, hlutverk og heiti.....	11
Staðsetning.....	11
Staðhættir og lýsing	11
Hættumat	11
Mótvægisáðgerðir	12
Útey	13
Fornleifar á svæðinu	13
Leið [3258-206] gata	13
Samantekt og niðurstöður.....	16
Heimildir	17
Árnastofnun – Örnefnasafn	17

Myndaskrá

Mynd 1. Skráningarform í Bláskógabyggð á Suðurlandi, fylgir stöðlum Minjastofnunar Íslands.....	9
Mynd 2. Gata sem liggur suður frá Eyjavegi niður að Apavatni.	13

Kortaskrá

Kort 1. Skráningarsvæðið er rauði punkturinn á kortinu.	2
Kort 2. Skráningarsvæðin. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.	6
Kort 3. Herforingjaráðskort Dana frá árinu 1909. Gula línan sýnir gamla leið sem liggur frá bæjarstæði Úteyjar og suður að Apavatni.	14
Kort 4. Leið 3258-206. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.	15

Inngangur

Að beiðni Odds Hermannssonar landslagsarkitekts hjá Landformi ehf. fyrir hönd landeigenda í Útey, tók Ragnheiður Traustadóttir, fornleifafræðingur, fyrir hönd Antikva ehf., að sér að skrá fornleifar vegna deiliskipulags. Skráningin fékk verknúmerið 3258 hjá Minjastofnun Íslands.

Austast á svæðinu fannst ein leið og var hún mæld upp.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimilda- og vettvangskönnun, ásamt úrvinnslu og skýrslugerð og sáu skýrsluhöfundar um vinnuna.

Fornleifaskráning og skráningarsvæðið

Árið 2023 fór fram fornleifaskráning vegna deiliskipulags í landi Úteyjar 1 rétt vestan við skráningarsvæðið og annaðist Náttúrustofa Vestfjarða hana. Fornleifaskráning hefur ekki áður farið fram á núverandi skráningarsvæði.

Annars vegar er um er að ræða þrjá reiti fast vestan Laugarvatnsveg, norðan við Mýrarheiði. Svæðið er vaxið grasi, svolitlu birkikjarri og grávíði, og sums staðar er nokkurt mýrlendi. Reitirnir eru staðsettir sunnan við tjaldsvæði og liggja í hálfhring kringum orlofshúsabyggð.

Hins vegar eru þrír reitir á svæði austan Laugarvatnsveg: Vestast er Brúsholt beint suður af bæjunum Útey 1 og 2 og fast sunnan við Eyjaveg. Nokkru austar, miðja vegu milli Eyjavegar og Lómatjarnar, er Torfholt. Mólendi er á báðum þessum reitum. Austast er reiturinn Tjarnholt sem teygir sig frá veginum suður milli Lómatjarnar og Apavatns. Hann einkennist af stórum mosabembum, birki og grávíði. Vegarslóðar liggja um hann þveran og endilangan en virðast nýlegir enda er akstursspor sumum.

Gengið var skipulega um skráningarsvæðin og leitað að minjum eins og krafist er samkvæmt nýjustu stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Kort 2. Skráningarsvæðin. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,

- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgrefti eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausu. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum.

Ekki er það síður hagur þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar. Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmunum fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Database view - Dalabyggð Fornleifaskráning Object Browser X

130, Byrgi, Arkeologiska object

Attributes Text Relations Geo Objects Documents Events

Attribute	Value
Class	Arkeologiska object
Minj_id	3056-130
Sérheiti	Bleikkollubyrgi
Bæjarnafn	Skógar
Jarðatal Johnsen	121
Flokkun	Búsetuminjar
Tegund	Hleðsla
Efni	Grjót
Lengd	2.56
Breidd	3.0 meter
Hæð	
Veggjahæð frá	0.2 m
Veggjahæð til	0.4 m
Breidd veggjar	1.0 m
Umhverfi	Á kletti í árbakkanum
Svæði	Helluá
Örnefnaskrá	Ö-Skógar JJ,
Aldur frá	1500
Aldur til	1900
Skráning	RT-RKT
Mæling	Uppmæling
Dagur	13.06.2023
Horfin	Nei
Horfin_astæða	<None>
Hættumat	Mikil hættu
Hættuorso	Vegna landbrots
Ástand	Greinanlegar fornleifar
Minjagildi	Mikið
Gróður	Gróðursnautt
Friðað	Já
Hlutverk	Byrgi

Mynd 1. Skráningarform í Bláskógabyggð á Suðurlandi, fylgir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Skulu skipulagsyfyrvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrr en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráninguna voru fornleifar flokkaðar undir jörðina Útey. Fjallað er um hvern minjastað fyrir sig en í þessu tilviki var einungis skráð ein leið. Ljósmyndir voru teknar og gert kort auk þess sem leiðin var hnitsett og færð inn á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Minjanúmer

Minjar eru venjulega auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef finnst, en annars er notað hlutverk, til dæmis leið „[3056-206]“, og síðan er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Ef stendur *heimild* á eftir númeri þá hafa ekki fundist fornleifar á vettvangi. Fyrsta númer innan hornklofa er númer Minjastofnunar og seinna númer er númer skráningarinnar í landfræðilegum gagnagrunni Antikva yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar í Bláskógabyggð.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum. Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um þær. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Hafi fornminjarnar sérnafn er það sérstaklega skráð en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars, til dæmis leið [3258-206].

Staðsetning

Tekin voru GPS hnit á leiðinni sem var skráð og hún mæld upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og færð inn í landupplýsingagrunn Bláskógabyggðar. Í hjálagðri fornleifaskrá eru gefin upp hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmynd. Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Staðhættir og lýsing

Við skráningu er ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðháttum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif lofts eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær hafa ekki fundist við vettvangsskráninguna. Í þessu tilviki hafa engar fornleifar horfið.

Mótvægisáðgerðir

Ef minjar eru í hættu vegna framkvæmda er lagt til að framkvæmdum sé beint frá minjastaðnum. Ef það er ekki hægt er komið með tillögum að mótvægisáðgerðum. Það er þó alltaf Minjastofnun Íslands sem ákveður hvað þarf að gera og með hvaða hætti.

Útey

Jörðin Útey hefur verið í ábúð öldum saman en hún er fyrst nefnd í landamerkjabréfi árið 1568.¹ Saga jarðarinnar er rakin ítarlega í fornleifaskráningu árið 2023 og vísast til hennar um nánari upplýsingar.²

Mynd 2. Gata sem liggur suður frá Eyjavegi niður að Apavatni.

Fornleifar á svæðinu

Leið [3258-206] gata

Á *Herforingjaráðskorti Dana* frá árinu 1909 er merkt inn leið sem liggur frá bænum Útey suður að Apavatni. Þetta hefur verið gata sem bæði lá að vatninu og samnefndum bæ, Apavatni. Þarna eða á svipuðum stað má enn sjá slóða eða stíg og er hann mest um 0,7 m

¹ Íslenskt fornbréfasafn, XV, 1947-1950, 162-163.

² Atli Rúnarsson, 2023, 3-4.

djúpur. Stígurinn liggur að tóftum við vatnið sem eru um 100 m utan við skráningarsvæðið. Líklega er hann enn í notkun en á svæðinu eru fleiri slóðar sem sennilega eru nýlegir.

Kort 3. Herfingjaráðskort Dana frá árinu 1909. Gula línan sýnir gamla leið sem liggur frá bæjarstaði Úteyjar og suður að Ápavatni.

Kort 4. Leið 3258-206. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Samantekt og niðurstöður

Einungis var skráð ein fornleif, þ.e. leið [3258-206] í reitnum Tjarnholti sem liggur ofan frá bæjarstæði Úteyjar niður að Apavatni og virðist vera á svipuðum slóðum og gömul gata sem sést á Herforingjaráðskorti árið 1909. Hann hefur lítið minjagildi en var mældur upp og ljósmyndaður.

Á svæðinu sjást auk þess nýlegir slóðar með aksturssporum sem ekki teljast fornleifar. Heimildir greina ekki frá byggð eða minjum inni á skráningarsvæðunum. Leið [3258-206] liggur að tóftum við Apavatn sem eru þó um 100 m utan svæðisins. Örnefnalýsing og örnefnakort vitna um stekk eða stekki rétt norðan við Tjarnholt og mógrafir rétt sunnan við það.³ Þessar minjar hafa þó líka verið utan skráningarsvæðisins, auk þess sem þær eru horfnar.

Ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

³ Ö-Útey.

Heimildir

Atli Rúnarsson. (2023). *Fornleifaskráning vegna deiliskipulags í landi Úteyjar í Bláskógabyggð*. Náttúrustofa Vestfjarða.

Herforingjaráðskort Dana. (1909).

Íslenzkt fornbréfasafn, XV. (1947-1950). Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.

Árnastofnun – Örnefnasafn

Ö-Útey: Örnefnalýsing og örnefnakort Úteyjar. (1973). Haraldur Finnsson skráði eftir bræðrunum Bergsteini (f. 1907) og Kristjóni (f. 1908) Kristjónssonum sem ólust upp í Útey.